

Summary

Tetiana Peshkova, Yulia Yakimchuk
Forms of Speech Influence in the Framework of German Business
Correspondence and Conversations

The article aims to investigate speech influence in the framework of Modern German business communication. It provides the description of direct, indirect and latent speech influences, examines specific character of there influences in business correspondence and conversations, analyses their peculiarities.

Key words: *speech influence, business communication, business correspondence, forms of speech influence*

Дата надходження статті: «05» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «03» грудня 2019 р.

УДК 811.161.2.276.1“18”

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.27

ТЕТЯНА СУКАЛЕНКО,

кандидат філологічних наук

(м. Ірпінь)

Дескриптивний аналіз лінгвокультурного типуажу з соціальною домінантою «чиновник» у художньому дискурсі

У статті проаналізовано поняттєві та образно-перцептивні характеристики канцелярських, судових і поштових чиновників, представлених в українській літературі ХІХ ст. Класифіковано чиновництво за такими групами: канцелярські чиновники (канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письмоводитель, секретар, писар); судові чиновники – суддя, підсудок, писар в земському суді, секретар суду; поштові чиновники. Встановлено, що в описі канцелярських чиновників релевантними є зовнішні, внутрішні моральні, мовні та релігійні характеристики. Акцентовано увагу на внутрішніх моральних характеристиках судових чиновників ХІХ ст., провідними рисами яких були схильність до доносів і хабарництво. Закцентовано увагу на описі поштових чиновників, представлених у творах підавстрійських письменників, які зображені як активні учасники виборів, політичного життя.

Ключові слова: *лінгвокультурний типаж «чиновник», канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники, поняттєві характеристики, образно-перцептивні характеристики, дескриптивний аналіз.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... В українському художньому дискурсі (далі – ХД) ХІХ ст. виділяється лінгвокультурний типаж (далі – ЛТ) з соціальною домінантою «чиновник». Під ЛТ з соціальною домінантою розуміємо соціокультурні типажі, які відбивають типові соціальні характеристики організації суспільного життя і дають уявлення про соціальну стратифікацію суспільства.

ЛТ є одним із особливих різновидів лінгвокультурних концептів, найважливіші характеристики якого мотивовані типізованістю певної особистості, її значущістю для певної лінгвокультури. Відповідно до усталених підходів до опису концептів у структурі лінгвокультурних типажів послідовно висвітлено їхні поняттєві, образно-перцептивні, оцінні та ціннісні складники.

Аналіз досліджень і публікацій... У лінгвістиці детальний опис типажу «чиновник» представлено у працях О. Г. Назаренка [7], В. І. Карасика [5], Т. М. Сукаленко [9; 10; 11; 12; 13], І. В. Щеглової [15] та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті – застосовуючи дескриптивний аналіз, проаналізувати поняттєві та образно-перцептивні характеристики канцелярських, судових і поштових чиновників, представлених в українській літературі ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу... Про належність чиновництва до ключових типажів, які визначають структуру тогочасної держави, свідчать лексикографічні джерела. Зокрема, у словнику В. І. Даля чиновник визначається як «служащий государю и жалованный чином...» [3, т. 4, с. 605]. Внутрішня форма слова чиновник пов'язана з поняттям «чин». Відповідно до цього визначення домінантними семами виступають «той, хто служить», «служіння “государеві”», «той, хто має певний чин».

«Словарик пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів», який упорядкував В. М. Доманицький, подає таке тлумачення: «чиновник» – «урядовець» [4, с.127]. В інших словниках інформативний блок типажу пов'язаний із визначенням чиновника як особи, яка перебувала на державній службі і мала чин. Чини визначалися відповідно до «Табелю про ранги» незалежно від того, військовий чин або цивільний. Зокрема, у ХVІІІ – поч. ХІХ ст. військових офіцерів нерідко називали чиновниками. Однак вони були здебільшого цивільними службовцями 14-го – 1-го класів «Табелю про ранги», які обіймали штатні посади у вищих, центральних або місцевих державних установах. Належність до кола чиновників передбачала право на отримання особистого чи спадкового почесного громадянства або дворянства, титулування,

визначену кількість поштових коней, нагородження орденами. Окрім того, чиновники виконували обов'язки відповідно до посади, а також зобов'язані були носити формений одяг та знаки розрізнення за суворими правилами [1, с. 871].

Соціальний склад чиновництва був неоднорідним. Наприклад, у середині XIX ст. чиновники, які походили з дворян, здебільшого обіймали вищі або найвищі посади. Як зазначає І. О. Кочергін, «попри наявність вакансій і перевагу серед посадових осіб середньо- та дрібнопомісних дворян, були серед чиновників представники поважних та заможних дворянських родин» [6, с. 80]. Пор. відомості дослідниці І. Вушко про австрійську бюрократію в Галичині: «Вже на початку XIX ст. ця адміністрація складалась з мішаної групи чиновників – німецькомовні бюрократи, які вирішили стати поляками; польські шляхтичі, які увійшли в австрійську бюрократію, русини, які до 1848 р. не могли вирішити, ким їм стати», але прагнули належати до еліти. Лідери єврейських громад ставали австрійськими чиновниками. «Галичина – найбільша австрійська провінція на кордоні з Росією – стала зразком національної різноманітності та соціальної перемішаності, яких не існувало майже ніде більше в австрійській імперії» [2].

У російській літературі XIX ст. представлені чиновники вищого, нижчого і найнижчого рангів (див. докладніше [9, с. 127]). У різні історичні періоди чиновнику були властиві певні риси та якості, і хоча цей типаж зазнавав змін, його основні характеристики залишалися більш-менш постійними. Чиновництво вирізнялося матеріальним становищем, якістю виконання службових функцій, розрядами, рангами за встановленим порядком проходження цивільної служби. Ці особливості впливали на формування найприкметніших рис чиновника того часу. Зокрема, він мав владу над іншими верствами суспільства, залежав від начальника та очікував від нього винагороди, брав хабарі, був малоосвіченим, консервативним. Іншими характерними негативними ознаками російського чиновника, як зазначає В. І. Карасик, були клановість, корупція, конформізм, перевага особистих інтересів над державними, надмірна формалізація діяльності [5].

В українській літературі типаж «чиновник» представлений у творах письменників підросійської та підавстрійської України (див. докладніше [9, с. 578–583; 638–639]).

Чиновництво поділялося за рангом і характером своєї діяльності. Поняття «чиновник» відбивало досить різноманітну за соціальною

ієрархією та службовими обов'язками категорію осіб. У царській Росії чиновники поділялися на 14 класів. Відповідно до «Табелю про ранги» вони могли обіймати певні посади і мати відповідні права (на отримання грошей, титулування) та обов'язки. Для опису чиновника важливим є його чин – певний ранг, ступінь державного службовця, чиновника або офіцера, визначений «Табелем про ранги». Його можна було отримати лише на державній, громадській, зрідка – на громадській (становій) службі на виборах. Чини надавалися послідовно – від нижчого до вищого. Терміни надання чину залежали від походження та освіти. Існував зв'язок між чинами і посадами: ту чи ту посаду можна було обійняти, лише маючи відповідний чин. Подібним був зв'язок між чинами та орденами: чин давав право на певний титул. Після закінчення вищого, а в деяких випадках і середнього навчального закладу можна було одержати один із нижчих чинів [1, с. 870–871].

Усі чини в законі «Табелі про ранги» поділялися на три типи: військові, цивільні та придворні, а також на чотирнадцять класів. Л. Є. Шепелев детально дослідив систему військових, цивільних, придворних та родових титулів і чинів у Російській імперії (XVIII ст. – 1917 р.) [14].

Наприклад, у російській художній літературі XIX ст. описується чиновництво вищих рангів (див. докладніше [9, с. 129–130]).

В українській літературі XIX ст. зазвичай представлено дрібне чиновництво (*колезький секретар, губернський секретар, колезький реєстратор, провінційний секретар* та ін.). Т. Г. Шевченко в «Щоденнику» створює образи чиновників вищого рангу: **полковника: Полковник этот Киреевский, как видно, птица высшего полета...** (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 23); **чиновника особливих доручень: ... полковник Киреевский принят новым генерал-губернатором Катениным, тоже в чиновники по особым поручениям...** (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 23); **колезького радника: Объяснение отбирал коллежский советник Андреевский** (Т. Г. Шевченко. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю, т. 6, с. 269). Т. Г. Шевченко загострює увагу на сфері діяльності чиновників: *А два ученые мужи... [не кто иные], как один чиновник, мнимый политический агент, отправляющийся на службу в гебрийский город Баку...* (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 61); *...они знают Татаринова только как чиновника при компании, строящей железную дорогу* (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 131–132); *...он, сей будущий великий администратор, едет*

[чиновник] в Баку занять место помощника при директоре, некоем бароне Врангеле, с содержанием 1500 рублей сереб[ром] в год (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 61). У наведеному контексті вербалізовано ціннісний аспект, а саме – перспектива кар’єрного просування з погляду автора (*будущий великий администратор*) та розмір зарплатні (*с содержанием 1500 рублей сереб[ром] в год*), що відображають станово-класові цінності цієї верстви населення в тогочасному суспільстві.

У художній літературі XIX ст. представлено **дрібне чиновництво**. В одних контекстах визначено посади, в інших – вони відсутні. Український ХД XIX ст. дає змогу класифікувати чиновників за групами: канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники, поліцейські чиновники, дрібні чиновники. Канцелярські чиновники поділялися на такі підгрупи: канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письмоводитель, секретар, писар.

Канцелярист – «заст. Дрібний службовець канцелярії; писар» [8, т. 4, с. 90]: *Він має чин канцеляриста...* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 175); *Григорій Калинович [чиновник] служив у канцелярії Львівської урядової бухгалтерії...* (І. Я. Франко. Герой поневолі, т. 17, с. 474).

Опис двох цивільних чинів знайшов своє втілення в комедії І. К. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». Канцелярист і колезький реєстратор, з погляду Мартина Борулі, навіть маючи найнижчі чини 12-го і 14-го класів, сприймалися як дуже авторитетні люди, що відбивало тогочасний вплив на нижню верству населення: [Мартин:] *А він [Націєвський] же сам має який чин чи так ще – канцелярист?* [Степан:] *Ні, він уже губернський секретар.* [Мартин:] *О, чин має немалый! ...* [Мартин:] *Виходить, важна птиця* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 323); [Мартин:] *Яка ж це должность?* [Степан:] *Регістратор.* [Мартин:] *Губернський секретар, ще й регістратор!..* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 323) – у цьому контексті актуалізовано станово-класові цінності (розрізнення за посадами); *Определился в наш земский суд секретарем... как бы ни было, губернский секретарь* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Пан Халявський, т. 4, с. 9).

Столоначальник – «у дореволюційній Росії – урядовець, начальник стола установи або відділу установи, що займається певними канцелярськими справами» [8, т. 9, с. 727]: *Степан Петрович Корнієнко [столоначальник] йшов додому з уряду, з*

канцелярії... (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 253).

Детальну зовнішню характеристику чиновника подано в оповіданні «Байда», її підсилено влучними епітетами: *темне* (волосся), *чорна, невелика* (борода), *чепурне й поважне* (обличчя): *Він [чиновник] ... розчісуючи своє коротке темне волосся та чорну невелику бороду, що так гарно облямовувала його повне обличчя. Обличчя було чепурне й поважне...* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 253).

У художніх текстах XIX ст. концептуалізується ознака віку – молодий чиновник: *Уславився [Кирило Іванович, чиновник] на усе місто. Де ж, молодий, нежонатий, а вже столоначальником* (Панас Мирний, Рід, т. 4, с. 144) – актуалізовано індивідуально-особистісні (*молодий вік*) та станowo-класові (*вказівка на посаду*) цінності. У художніх текстах згадуються молоді за віком чиновники – як столоначальники, так і дрібні: *... Степан Петрович чоловік ще молодий (37-й рік йому), та й ранг його невеликий: тільки «столоначальник» канцелярії...* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 253); *Молодий чиновник кишиневської контрольної палати...* (І. С. Нечуй-Левицький. Навіжена, т. 6, с. 5).

Станowo-класові цінності вербалізовано шляхом опису освітніх характеристик, наприклад: *...Степан Петрович [чиновник] цікавиться юридичними питаннями (він був би юристом, якби скінчив університета)* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 255); *І знов починав читати, потім децю писати. Так збігав час, і Степан Петрович [чиновник] і не помітив, як проминуло годин зо дві* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 255).

У художніх текстах також є згадка про службовця, обов'язком якого було «ведення канцелярських справ» [8, т. 6, с. 366] – **письмоводителя**: *Шавкуна хвалив письменодитель...* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 321); *Отакий-то пан письменодитель прийшов в богословію з папером в руці...* (А. П. Свидницький, Люборацькі, с. 107). У художній літературі представлені **столоначальник і письменодитель**, які також належали до найнижчих чинів і сприймалися як «дуже великі» чиновники: [Степан:] *...Він [чиновник] теж виучував, а тепер столоначальником по уголовній часті...* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 325–326); [Мартин:] *..Може, бог дасть, і столоначальником будеш або й письменодителем у станowego* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 327).

Секретар – «службовець, який відповідає за діловодство установи,

організації тощо» [8, т. 9, с. 113]. У ХД ХІХ ст. читаємо: *...він [Шавкун] повернувся за порадою до свого давнього приятеля Чижика – секретаря в суді* (Панас Мирний. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*, т. 2, с. 334); *«...Ми знаємо пана Рубця, як колишнього секретаря у думі...»* (Панас Мирний. *Повія*, с. 517–518); *...як-то кажуть, секретар до нас...* (М. П. Левицький. «Наградні», с. 237–238). Як засвідчує контекст, чиновник Рубець був обраний секретарем Думи («у царській Росії – представницький виборний орган центрального чи місцевого управління» [8, т. 2, с. 434]). Ця характеристика чиновника подана вустами іншого персонажа: *«– ...Ми знаємо, як пан Рубець бігав по панах і кланявся усім у ноги, щоб вибрати...»* (Панас Мирний. *Повія*, с. 517). Секретар Чижик зображений чиновником, який знає свою справу: *Чижик ... поліз у шафу з старими ділами. Перекинув одно, перевернув друге, заглянув у третє, у п'яте, в десяте, натрапив слід, піймав ниточку...* (Панас Мирний. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*, т. 2, с. 334).

У романі «Повія» Панаса Мирного образ чиновника подано з погляду інших персонажів, які наголошують на його високому зрості та худорлявості: *–...Ото сухий, високий – Рубець, секретар з думи...* (Панас Мирний. *Повія*, с. 110).

У романі подано мовну характеристику чиновника, який говорить невиразно, бурмотить: *– Несказанно радий!... – глухо бубонів Рубець [чиновник]* (Панас Мирний. *Повія*, с. 110).

У художніх текстах акцентується увага на релігійних характеристиках. З поданого контексту дізнаємося, що чиновник був людиною православною, дотримувався народних традицій, вшановував свято Великодня, звертався до священника, замовляючи якусь відправу, тобто, моделюючи ЛТ, автор актуалізує загальнолюдські цінності (віра): *– ...Рубець [чиновник], суворо похристосавишись з хазяїном, підійшов до батюшки, поцілував хреста і щось тихенько замовив* (Панас Мирний. *Повія*, с. 110).

Писар – «працівник штабної армійської канцелярії» [8, т. 6, с. 360]. У ХД ХІХ ст. є згадка про писаря: *– Та скільки ж? – обізвася передній, волосний писар...* (Панас Мирний. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*, т. 2, с. 329); [Кіндрат Антонович:] *А це волосний писар...* (М. Л. Кропивницький. *Олеся*, с. 302); *Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. *Конотопська відьма*, т. 3, с. 136).

Мовлення писаря Пістряка [чиновника] живе, швидке, насичене

старослов'янізмами та канцеляризмами. Знання церковних текстів вважається ознакою найвищої вченості і культури: *...туди ж за дяком і піддячим окселентує і Павла чтеніє, коли небагацько закладок, утне на усю церкву голосно; а вже на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 136); *А Прокіп Ригорович [чиновник] думав-думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псалму: «Склоніться, віки, со чоловіки» ... та й підійшов до пана Уласовича і, закручуючи уси, став йому казати: – Їй, істинно, не лгу. І да пожреть мене обця матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч півслова...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 142–143). Підкреслюють особливість мовлення чиновника [писаря Пістряка] інші персонажі, наголошуючи на тому, що його важко зрозуміти, коли він говорить: *Оттакий-то був у нас у Конотопі писар [чиновник], отсей Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він з паном сотником Забрьюхою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаєте що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою: говоре так, що і з десятьма простими головами не розжуєш* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 136); *– Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 137).

Детально в ХД ХІХ ст. виписана мовна характеристика типу «чиновник». Тут зображено два типи чиновників: перший – найнижчий – пише папери російською мовою, але активно спілкується українською, тобто україномовний; другий тип – який втратив зв'язок з рідною мовою і послуговується російською.

Наприклад, мова возного Тетерваковського [дрібного чиновника] в п'єсі «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського засвідчує вживання значної кількості канцеляризмів, юридичних термінів, судової лексики, церковнослов'янізмів тощо: [Возный:] *Бачив я многих – і ліпообразних, і багатих, но серце мое не імієть – тее-то як його – к ним поползновения. Ти одна заложила ему позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе...* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 220); [Возный:] *...Моїх діл околичности, возникающіи із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же читая – тее-то як його – благодсть в очах твоїх, до формального определенія о моеї участі, открой мні, хотя в*

терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі – тее-то як його – без отсрочок, волокити, проторов і убитков получитьи во вічное і потомственное владініе тебе... (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 220–221). Важливою характеристикою культурного рівня чиновника є мова, у якій поєднуються церковна лексика, терміни бюрократичного спрямування, канцеляризми, численні росіянізми: [Возный:] ... *Когда би я імїл – тее-то як його – столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві...* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 220); [Возный:] *Она ізлагаєть нерезоннії – тее-то як його – причини; она приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном...* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 224); [Возный:] ...*Єжели виграєш – тее-то як його – любов ко мні Наталки і убідии її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію – тее-то як його – нічого для тебе* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 226). У цьому контексті показано поступовий перехід чиновників у побутовому спілкуванні на російську мову: [Финтик:] *Ничего, ибо я прав. Надобно сообразоваться времени и по оному поступки и чувства свои располагать* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 254); [Финтик:] *Ах, эта пісня весьма бойкая! Она моего сочинения. Тут очень-весьма нежно объясняется любовь со всеми воспалениями до милой персоны* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 252).

З підвищенням службового чину мова побутового спілкування чиновників змінюється. Показовим є контекст про матір: [Финтик:] *Мне скучно сидеть дома и заниматься с матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всем по-старосвітски поступает...* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 253); [Финтик:] ...*По крайней мере, хоть бы одевалась по-городскому ради сына такого, як я... можно ли мне смотреть без стыда и не покрасневшись называть матушкою просто одетую старуху? Ежели бы мои товарищи и друзья увидели меня с нею вместе, я сгорел бы от стыда по причине их насмешек* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 254).

Усі чиновники, незалежно від їхньої національної приналежності, більшою чи меншою мірою асоціювалися з «неукраїнською» культурою. Спорадично чиновники вищого чину спілкувалися літературною мовою, але з конотаціями зверхності. У мові чиновника [писаря] часто

натрапляємо на росіянізми, ужиті поряд з українськими лексемами: [Финтик:] *Ей, не знаю, какую еще пропеть в твою угодность. Знаешь ли, прекрасная Тетяно, – заспіваймо обоє: я окселентовать буду, а ты дишканта пой* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 252); – *...Ніту, ваше високоблагородіє! Їх благородіє отлучались ради тілесної чистоти у оное місто, сиріч у річку, їзмити плоть свою, а я [писар] даби неудержанно...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Козир-дівка, т. 3, с. 229); [Писар:] *Боже сохрани! Вот (цілує жида), значить мир і любов? А тільки дело важное есть* (І. К. Карпенко-Карий. Бурлака, т. 1, с. 45).

У художніх текстах також акцентується увага на хитрості та підступності писаря, який здатний на обман, підлість і зраду заради власних інтересів: *Пошив у дурні, підвів [Пістряк, чиновник], щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 147); *...дали підняв голову та й каже собі: – «Дарма! Підіб'юсь під нового та й буду над ним орудовати. Недовго буде панувати. Пошию і сього у дурні, його і змінять, тогді вже певно я [Пістряк, чиновник] буду»* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 188); *Ригорович захотів помудровати і, щоб з першої пори зануздати пана сотника по-своєму, щоб не дуже бришкав проти писаря, написав по-своєму...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 189). У художніх текстах писар постає людиною, схильною до брехні, хитрою, виверткою, яка може викрутитися з будь-якої ситуації: *...в нього все вже підобрано, на все брехня готова, і хоч ти як хоч його [писаря] розпитуй, а він відбредеться, і не просунеш пальця між його речі* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Козир-дівка, т. 3, с. 229); *Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будем дивитись, що той мудрує* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Козир-дівка, т. 3, с. 230). Є. П. Гребінка зображує волосного писаря як здирника: *Еге, Охріменко дурний: Пішов прохать у повітовий, Що обідрав його наш писар волосний* (Є. П. Гребінка. Рибалка, с. 41).

Є згадка в літературі XIX ст. про судових чиновників – суддю, підсудків, писаря в земському суді, секретаря суду, прокурора та ін. *Суддя* – «службова особа в органах суду, яка виносить вирок у судовій справі» [8, т. 9, с. 824]: *Суддя знову звернувся до Санди* (О. Ю. Кобилянська. Вовчиха, т. 4, с. 464); *З яких законів волосні судді висудили той рішенець...* (Леся Українка. Пріянь, т. 7, с. 212); *Зараз виделегувано комісію, яка приїхала другого дня зрана: судія слідчий з писарем, двох лікарів і сам прокурор* (А. Я. Чайковський. Четверта

заповідь, с. 435).

Підсудок – «дорев. Помічник судді або писар у земському суді» [8, т. 6, с. 511]: *Тут [у пеклі] всякій були... підсудки, писарі...* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 87).

Прокуратор – «зах. Прокурор» [8, т. 8, с. 211]: *...він заглибився в... читання, таке мікроскопне і уважне, як уміють читати тільки австрійські прокуратори* (І. Я. Франко. Історія одної конфіскації, т. 21, с. 102); *Прокуратор обжаловував головних винуватців «лівою рукою»...* (А. Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 446); *...Покажіть їх прокуророві – хай він мене винуватить по них...* (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 118).

Як свідчить аналізований матеріал, судові чиновники були схильні до доносів: *– І Порох [чиновник] знову заходив по хаті. – Як став предводителем, так і нема мені життя... Ябедник! Ябедник – та й нема мені добра...* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 178); *...Я [чиновник Порох] знов писатиму... Все опишу... Я їх на чисту воду виведу. На те я – ябеда!* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 178). Типовою рисою судового чиновника ХІХ ст. було хабарництво: [Степан:] *Каєтан Іванович казав мені: поклонись батькові і скажи, що ... тепер безпремінно утвердять, бо діло в сенаті вже шостий місяць!..* [Мартин:] *Треба йому [чиновникові] четвертей п'ять вівса послать* (І. П. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 327).

В. О. Щепот'єв акцентує увагу на тому, що ніде не можна було добитися правди: усі чиновники того часу брали хабарі та зневажали бідних. І. П. Котляревський відтворює чиновницьке середовище, показує соціальну несправедливість і зло чиновників, які спокутують гріхи тяжкими карами: *...І всі прокляті писарі. Исправники все ваканцові, Судді і стряпчі безтолкові, Повірені, секретарі* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 80); *Всім старшинам тут без розбору... Давали в пеклі добру хльору, Всім по заслугі... Тут всякій були... Судді, підсудки, писарі, Які по правді не судили Та тільки грошики лупили І одбирали хабарі* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 86–87).

У відносинах між чиновниками і селянами відбито стосунки старшого і прохача (прохання, пов'язані з юридичною допомогою). У цій опозиції чиновник не пасивний, він активно пропонує незаконні послуги. Ці уявлення про чиновників були закріплені в людській свідомості (або вимагає, або просто не порушує традицію): *...Треба*

прошеніє... еге... так-так... **Так і напишемо... А гроші ж у тебе є? – спитав він [чиновник Порох] і глянув прямо в вічі Чіпці. – А багато на те треба? – вивіря Чіпка. – Та рублів п'ять на перший раз треба...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 172); **Чіпка стояв і роздумував: ...Може, хоче видурити гроші... Бач: п'ять рублів, щоб тільки дознатися... усі гроші на те тільки, щоб знати: чи можна вести діло, чи не можна?.. Ото здирство!.. – Знаєш що? – я [чиновник] тобі за три карбованці напишу...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 173); **Секретар [чиновник Чижик] неймовірно глянув на Чіпку. – Знаєш що?.. – почав він – і запнувся. – Як п'ятдесят рублів, то й діло можна поправити...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 184); – **...Хоче п'ятдесят карбованців... За мою землю п'ятдесят карбованців!! Х-хе!!! І карі на вас немає... – Ти думаєш, як воно робиться?.. – підогріває Порох [чиновник]. – Не підмажеш – не поїдеш...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 184).

Отже, у наведених мікроконтекстах чиновники одержують негативну оцінку.

Поштові чиновники. Як у підросійських, так і в пiдавстрійських письменників є згадка про поштових чиновників. Наприклад, у творі Г. Ф. Квітки-Основ'яненка читаємо: [Пустолобов:] **...Представте мне чиновника поштового департаменту** (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Приезжий из столицы, т. 1, с. 60).

У творчості пiдавстрійських письменників у структурі аналізованого типуажу з'являються нові характеристики. Чиновник зображений як представник політичної сфери життя суспільства, що актуалізовано такими словами та словосполученнями: **учасник політичних змагань, вибори, політичне життя: – То ви, значить, від «блоку» йшли на виборах? – Та ні, не від блоку. Я ні до якої партії не належу. Ми ж не маємо права: чиновник я, поштовий. Дало начальство підписати циркуляра, що ні до якої партії не належимо – я й підписав, бо справді таки не належу...** (М. П. Левицький. Законник, с. 325). Єдину згадку щодо можливої участі чиновника в громадському житті виявляємо в оповіданні «Законник», тут відображено західноукраїнські культурні реалії: – **...Ви ж чиновник. Як таки можна? Проїшов я у народний дім. А там уже инша агітація йде: списки монархистів роздають. У селян виривають з рук їх листки, деруть на шматки, промови якісь**

їм говорять. А мені якось аж у голові затуманилось. Побалакав зо своїми – що їх намовлять? Вони й так знають, за кого голосувать; а поткнешся до інших, до селян – зараз якийсь чорносотенець і присікається: чого агітуєш? От тобі й свобода виборів, думаю (М. П. Левицький. Законник, с. 331). Цей контекст підтверджує, що чиновництво брало участь у виборах. У художній літературі підросійської України цей сюжет також згаданий у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, проте поліцейський чиновник підбурює людей до проведення нечесних виборів.

Висновки... Отже, у ХД ХІХ ст. представлені чиновники за чинами: *канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники* та ін. *Канцелярські чиновники* поділялися на такі підгрупи: *канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письмоводитель, секретар, писар*. Як свідчить здійснений аналіз, в описі цих чиновників релевантними є зовнішні, внутрішні моральні, мовні та релігійні характеристики. Є згадка в літературі ХІХ ст. про судових чиновників – *суддю, підсудків, писаря в земському суді, секретаря суду* тощо. Акцентується увага на внутрішніх моральних характеристиках, провідними рисами судових чиновників ХІХ ст. були схильність до доносів, хабарництво. У відносинах між чиновниками і селянами відбито особливості стосунків старшого і прохача (прохання, пов'язані з юридичною допомогою). У цій опозиції «чиновник» не пасивний, він активно пропонує незаконні послуги. Детально у ХД ХІХ ст. виписана мовна характеристика типу «чиновник». Тут зображено два типи чиновників: перший – найнижчий – україномовний; другий, який втратив зв'язок з рідною мовою і послуговується російською. У творах підавстрійських письменників ХІХ ст. зацентровано увагу на поштових чиновниках, які є учасниками виборів, політичного життя. Такі контексти в підросійській літературі відсутні.

Список використаних джерел і літератури:

1. Беловинский Л. В. Энциклопедический словарь российской жизни и истории XVIII – начала XX в. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. 911 с.
2. Вушко І. Свої серед чужих : австрійські чиновники та Галичина. 1772 – 1867. URL : <http://uamoderna.com/md/vushko-austrian-bureaucrats-galicia> (дата звернення : 30.10.2015).
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Русский язык, 1980, Т. 4 : Р – V. 683 с.
4. Доманіцький В. Словарик пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Київ : Друкарня С. А. Борисова, 1906. 128 с.
5. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж «русский чиновник».

Авторитетність і комунікація. Серія : Аспекти мови і комунікації. Воронеж : Воронежський державний університет ; Видавничий дім Алейникових, 2008. Вип. 4. С. 38 – 51.

6. Кочергін І. О. Катеринославське дворянство в умовах трансформації соціальних відносин (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... доктора історичних наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпро, 2016. 449 с.

7. Назаренко О. Г. Концепт «чиновник» в текстах отечественной культуры : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. культурол. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры». Владивосток, 2007. 28 с.

8. Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980.

9. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. : монографія / науковий редактор В. М. Брідин. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.

10. Сукаленко Т. Н. Лингвокультурный типаж «украинский чиновник» в современном дискурсе. *Limbaј si context (Speech and Context)*. Белыцы, 2011. № 2 (III). С. 208 – 216.

11. Сукаленко Т. М. Лингвокультурний типаж «чиновник» : принципи виділення й опису. *Наукові записки*. Серія : Філологічна. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 23. С. 170 – 173.

12. Сукаленко Т. М. Типаж «чиновник» за даними спрямованого асоціативного експерименту. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju»* (30.01.2017 – 31.01.2017). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. S. 113 – 118.

13. Сукаленко Т. Н. «Чиновник» : сравнительно-сопоставимый подход к изучению социально-классовой личности (на материале украинского и русского языков). *Русский язык – гарант діалога культур, наукового співробітництва, міжнародного і міжличностного спілкування в XXI столітті* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції викладачів російської мови і літератури. Єреван : Вид-во «Антарес», 2014. С. 276 – 282.

14. Шепелев Л. Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. Ленинград : Наука, 1991. 224 с.

15. Щеглова И. В. Лингвокультурный типаж «чиновник» (на материале русского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Волгоград, 2010. 25 с.

References:

1. Bielovinskii L. V. Entsiklopedychnyi slovnykh rosiiskoho zhyttia i istorii XVIII – pochatky XX s. Moskva : OLMA-PRESS, 2003. 911 s.

2. Vushko I. Svoii sered chuzhykh: avstriiski chynovnyky ta Halychyna. 1772 – 1867. URL : <http://uamoderna.com/md/vushko-austrian-bureaucrats-galicia> (data zvernennia : 30.10.2015).

3. Dal. V. Tolkovyı slovar Zhyvogo velikorussskogo yazyka : v 4 parts Moscow :

Russian language, 1980, P.4: P – V. 683 s.

4. Domanitskyi V. Slovaryk poiasnennia chuzhykh ta ne duzhe zrozumilykh sliv. Kyiiv : Drukarnia S. A. Borysova, 1906. 128s.

5. Karasyk V. I. Lingvokulturnyi tipazh «russkii chinovnik». *Avtoritetnost i kommunikatsiia*. Serii: Aspekty yazyka i komunikatsii. Voroniez: Voroniezskii gosudarstviennyi univertitet; Izdatielskii dom Alieinikhovykh, 2008. Volume. 4. S. 38 – 51.

6. Kocherhin I. O. Katerynoslavske dvorianstvo v umovakh transformatsii sotsialnykh vidnosyn (druga polovyna XIX – pochatok XX s.): dys. ... doktora istorychnykh nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Dnipro, 2016. 449 s.

7. Nazarenko O. G. Kontsept «chynovnykh» v tiekstakh otiechiestvennoi kultury : avtoref. diss. na soiskaniie uchien. stiepieni kand. kulturool. nauk : spets. 24.00.01 «Teoriia i istoriia kultury». Vladivostok, 2007. 28 s.

8. Slovnyk ykraiinskoi movy: v 11 p. / Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiiv : Nauk. dumka, 1970 – 1980.

9. Sukalenko T. M. Linhvokulturni typazhi v ukraiinskii khudozhnii literaturi XIX st. : monohrafiia / naukovi redaktor V. M. Britsyn. Kyiiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2018. 676 s.

10. Sukalenko T. N. Lingvokulturnyi tipazh «ukraiinskii chinovnik» v sovriemnom diskursie. *Limbaj si context (Speech and Context)*. Bieltsy, 2011. № 2 (III). S. 208 – 216.

11. Sukalenko T. M. Linhvokulturnyi typazh «chynovnyk»: pryntsyipy vydilennia I opysu. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichna*. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2012. Volume. 23. S. 170 – 173.

12. Sukalenko T. M. Typazh «chynovnyk» za danymy spriamovanoho asotsiatyvnoho eksperymentu. *Zbiór artykulów naukowych. Konferencji Miedzynarodowej NaukowoPraktycznej «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju»* (30.01.2017 – 31.01.2017). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. S. 113 – 118.

13. Sukalenko T. N. «Chinovnik»: sravnitelno-sopostavimyi podkhod k izucheniuiu sotsialno-klassovoi lichnosti (na materialie ukrainskogo I russkogo yazykov). *Russkii yazyk – garant dialoga kultur, nauchnogo sotrudnichiestva, miezhnatsionalnogo I miezhlichnostnogo obshchienia v XXI viekie: materialy IV Miezhdunarodnoi nauchno-praktichieskoi konfierentsii priepodavatieliei russkogo yazyka i litieratury*. Yerevan : Izdatielstvo «Antares», 2014. S. 276 – 282.

14. Shepieliev L. Ye. Tituly, mundiry, ordiena v Rossiiskoi impierii. Leningrad : Nauka, 1991. 224 s.

15. Shchieglova I. V. Lingvokulturnyi tipazh «chinovnik» (na materialie russkogo yazyka) : avtorief. diss. na soiskaniie uchien. stiepieni kand. filol. nauk : spiets. 10.02.19 «Teoriia yazyka». Volgograd, 2010. 25 s.

Summary

Tetiana Sukalenko

The Descriptive Analysis of Linguocultural Type with the Social Dominant «Official» in the Fictional Discourse

The article deals with the analysis of the conceptual and figurative-perceptual characteristics of stationery, court and postal officials presented in the Ukrainian literature of the nineteenth century.

As the material for the description of the type we used different fictional discourse of the XIX century (prose, dramatic, poetical, etc.) of Ukraine under Russian and Austrian governing.

We emphasised in the work that the linguocultural type is one of the special kinds of linguocultural concepts, the most important characteristics of which are motivated by the typicality of certain personality, its significance for the certain linguoculture. Due to the established approaches to the description of the concepts in the structure of linguocultural types, their conceptual, figurative-perceptive components are consistently revealed.

The officials are classified in the following groups: office officials (stationery, secretary, registrar, stolonachalnyk, clerck, scribe); court officials - judge, judge assistant, scribe in zemskyi court, secretary of the court; postal officials.

It has been found out that there are actual external, internal moral, lingual and religious characteristics in the description of officers. The attention is focused on the internal moral characteristics of court officials of the nineteenth century, the leading features of which there were the tendency to denunciations and bribery.

It is emphasised that in the fictional discourse of the nineteenth century the lingual characteristic of the type of «official» is important. Two types of officials are represented here: the first - the lowest – Ukrainian language-speaking; the second one - who lost the relationship with the native language and uses Russian.

The attention is focused on the description of postal officials, represented in the works of the writers in Ukraine under the Austrian governing, which are depicted as active participants in the elections, political life.

Key words: *linguocultural type «official», office officials, court officials, postal officials, conceptual characteristics, figurative-perceptive characteristics, descriptive analysis.*

Дата надходження статті: «04» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «27» грудня 2019 р.